

fordulójának publicisztikájáról, hanem az egyes tanulmányok által rámutatni annak multikulturális és többnyelvű jellegére. Ennek érdekében bemutatja a kor jeles személyiségeit, folyóiratait, és szellemi irányzatait, valamint elemzi a nyomtatott sajtó mint újonnan megjelenő közeg szerepét. Ahogyan azt az egyes tanulmányok

is jelzik, a kutatások többsége további lehetőségeket rejt magában, így mind az egyes munkák, mind maga a teljes kötet továbbírható. A tanulmánykötet ingyenesen elérhető és letölthető a reciti honlapjáról.

Tasnádi István

Madárlesen Déry szövegeiben

Balázs Imre József: Üvegfej és homokóra. Déry Tibor korai műveiről. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2019. 156 old.

Balázs Imre József *Üvegfej és homokóra* című kötete, ahogy azt alcíme is jelzi, Déry Tibor korai műveinek részletes és pontos vizsgálatát tűzi ki célul. A korai szövegek nemcsak megírásuk idejét tekintve rokoníthatók egymással, hanem közös bennük az is, hogy a Déry-életművet tekintve mind periférikusnak számítanak, kevésbé vizsgáltak, mint a teljes életmű által körvonalazódott centrumon belüli szövegek. Így a szerző ezt a figyelemgyakorlatot azzal a kontextualizálási kísérlettel végzi, ami nem a későbbi Déry-szövegek egy kezdetleges, kiforratlan előképeként tekint a korai szövegeire, hanem valóban a szövegek minél precízebb vizsgálatát kísérli meg. Ennek a fókuszának motivációját rögtön a bevezetőben jelzi is: az a tendencia indokolja, hogy a kánonból kirekedt szövegek nemcsak önmagukért és saját vizsgálatlanságukért méltóak a figyelemre, hanem azért is, mert esetenként a kánon reflexiójaként is felfoghatók, a kanonikus viszonyokat tekintve is beszédesek és jelentések lehetnek, akár annak működési mechanizmusaira rámutatva.

Kötetének első nagyobb fejezetében Déry Erdélyben írt vagy Erdélyhez köthető önéletrajzi és fikciós jellegű szövegeit vizsgálja. A helyhez való viszonyát, az ott betöltött társadalmi státusát igyekszik ehhez felvázolni, majd azt, hogy az ideiglenesen valahol tartózkodás során miben más az érzékelés,

továbbá hogy ez a fajta kívülről (mintegy vendégként) szemlélés mit enged meg és tesz lehetővé a kimondásban.

Első körben Déry Tibor Galócáson töltött időszakának szövegeit szemlézi, melyekben úgy véli, hogy a problémafelvetések nem elsősorban a helyhez kötöttek, hanem a helynek a világrészékelés szempontjából van igazán nagy tétje és hangsúlyos szerepe.

A turistapozíció szűkösségeit és lehetőségeit tekintve artikulálja azt a szemlélődési aspektust, amiben egyszerre van benne az érdeklődő kíváncsiság és a kuriózumot kereső idegen attitűdje, ez pedig egy markáns közöttiségbe lokalizálja a szemlélőt. Olyan ambivalens megtapasztalás ez, ami úgy láttatja belülről a dolgokat, hogy ő maga valahogy mégis kívül marad, a dolgok nem funkcionalitásukban vagy hétköznapiaságukban vannak jelen, hanem másságukban, egzotikusságukban. Ennek a megfigyelő szemléletnek azonban a szerző bemutatja a másik oldalát is, amikor olyan Déry-szövegeket vizsgál, amelyekben a szöveg maga leplezi le a szűk perspektívát. A sztereotip nézőpont alkalmazásában ugyanis felsejlik az önreflexió, jelzi az érzékelt dolgok perspektívafüggettségét, saját pozíciójára tehát nem tekint kizárólagosként. Balázs Imre József ezt a megállapítását elsősorban a *Próba* című szövegre és annak főszereplőjére alapozza, aminek kapcsán

kijelenti: „Az éncentrikus világerzékelés behatároltsága rémlik itt fel Miklós előtt, az, hogy saját történetének végigmondhatóságához szükség van a többiek perspektívájára is, csak így egészülhet ki a narratíva.”

A megszólalás és a nyelv kérdése akkor kerül igazán előtérbe, amikor egy későbbi romániai utazását vizsgálja, itt ugyanis minden korábnál hangsúlyosabban rajzolódik ki Erdély többkultúrájú térként való reprezentációja. Mielőtt áttérne a tanulmánykötetének következő nagyobb egységére, igyekszik konklúziókat levonni a különböző Erdély-reprezentációkról, illetve a szerző pozíciójáról, ennek a pozíciónak az esetleges determináltságáról. Elhatárolja Déryt a naiv turistától és utazótól a nézőpontok többségére való nyitott érdeklődés és odafigyelés miatt, majd a helyszínhez való viszonyulás részletes bemutatásának eredményeként szögezi le: „Déry tehát a figurák, az emberi léthelyzetek felől nézi a tájat, a helyszínt, a kulturális teret, és nem fordítva.”

A következő nagyobb egysége a kötetnek a vizualitást járja körül, mindezt az avantgárd irányzatok (elsősorban a dadaizmus) felől megközelítve. *Az ámokfutó* című Déry Tibor szöveg apropóján egy külön alfejezetet szentel a szerző annak prezentálására, hogy szöveg és vizuális elemek kapcsolata mennyire nem merülhet ki pusztán illusztrációban. Ha már illusztrációban gondolkodunk, akkor kép és szöveg kölcsönösen válnak egymás illusztrációjává, ezt a kölcsönösséget Balázs Imre József egyfajta *sajátos dialógus*nak nevezi. Déry ekkori szövegeiben erőteljesen kifejeződik a káosz és az értelmetlenség tapasztalata, a szerző külön kitér arra, hogy ennek az alaphangulatnak a dada technika mennyire jó terepet tud biztosítani, ott ugyanis minden esetleges, a dolgok a véletlennek köszönhetően kerülnek egymás mellé és az elsődleges fókusz épp a valóság abszurdítására irányul. Éppen ilyen dekonstruktív módon, az előfeltételezéseinket megbontóan kerülnek a képek és szövegrészek egymás mellé, mintegy egymásra rákérdezve és rájátszva. A megkérdőjelezés válik tehát kritikájává a fennálló rendszernek, annak logikájának, valamint a sajtó általi manipulációnak. Balázs a piktoversek

műfaji köztességével szemlélteti, hogy ez a fajta kép-szöveg együttes nemcsak a rajta kívüli és nem is csak a benne megteremtett valóságra tud rákérdezni, hanem magára a megteremtettségre, illetve az olvasásgyakorlatra is. Azzal, hogy a piktovers kizökkenti az olvasót a konvenciózus lineáris olvasásból, az olvasás teljesen új dimenzióba kerül, más dinamikájú tevékenységgé válik.

A következőkben is nagy figyelmet kap a megkérdőjelezés horizontja, noha teljesen más területen, ugyanis az olvasó figyelmét Balázs Imre József a populáris irodalom műfajára tereli. *A menekülő ember* című mű kapcsán vázolja nagyon röviden a műfaji kódok kimozdítását, ahogyan a többszólamú narráció eltávolodik a hagyományos detektívtörténetektől, és bárki nyomozóvá válhat, nem pedig egyetlen főszereplő egyetlen nézőpontját látjuk. Tehát a populáris irodalom kategóriájába sorolható Déry-szövegek mögött is jelen van a rá jellemző lázadás, a meg nem elégedés és a kritikai attitűd.

A következő nagy fejezet jelentőségét már a kötetcím is jelzi, ugyanis a címben megjelenő két központi fogalom egyikét (a homokórát) itt vezeti be először a képzelet és valóság viszonyrendszerét ábrázolva. Fontos szerepet kap ebben Dérynek és a kortársainak irodalomkonceptiója, ugyanis – ahogy arra Balázs Imre József rávilágít – a Homokóravita (laknak-e a homokórában madarak, vagy sem?) minden megszólalót evidenciák újragondolására, így tehát a metaforikusságnak, a költészetnek, az irodalomnak, valamint magának a valóságnak a megkérdőjelezésére készítette. Ennek legreprezentatívabb bizonyítékai Déry azon szürrealizmushoz köthető megnyilatkozásai, melyek a valóság és a képzelet dichotómikus szétválasztását utasítják el. Ez mintegy alternatív válasza az örökös kérdésnek, hogy az irodalom és a valóság viszonya hogyan képzelhető el, ugyanis a szöveget ennek értelmében nem az minősíti, hogy mennyiben reprezentálja a valóságot. A szürrealizmus tehát nem a valóság ellenében hat, hanem épp annak egy tágabb értelmezésében, a valóságot mintegy kiegészítve az „új realitással”, ami többek között az álmok és a versek valóságát is a valóság egy rétegének tekinti. Az „új lírikus”

számára tehát a vers megmarad versnek, nem kéri rajta számon a rajta kívüli valóság törvényszerűségeit, azonban nem fikcióként tekint rá, hanem a valóság egy rétegeként: „Egy versről van szó, melynek sorai közt ide-oda röpködnek a homokóra madarai. Nem tűr kétséget, hogy ezek a madarak élnek. De csak a vers határain belül. Az új lírikus nem állítja, hogy azokban a homokórákban, melyek minden tisztességes háziasszony konyhájában található, madarak élnek. Sőt, határozottan tiltakozik ellene. Az ő homokórája semmi más homokórához nem hasonlít. S ennyiben új realitás” – idézi Déry Tibort Balázs Imre József. Ezt követően két másik szöveget vizsgál, egyiket egy negatív, másikat pedig egy pozitív előjelű lehetőségként a szürrealizmusnak: míg az első annak kudarcát, a második épp a sikerét viszi színre, noha az idő linearitása helyett mindkét esetben egy sokkal relatívabb, képlékenyebb időképpel találkozhatunk.

Továbbra is a szürrealizmus területén maradva az áttetszőséget és a cím által megelőlegezett üvegmotívumot veszi górcső alá, azt, ahogyan akár saját paródiájává válik, amikor az áttetszőség, átláthatóság mégsem teszi lehetővé a megfejthetőséget, megismerhetőséget. Két példával szemlélteti mindezt: a felhőkkel (*Ébredjete fel!*), valamint az üvegejú borbélyal (*Párizs! Néhány strófa az üvegejú borbély életéből*), mindkét szöveg alaphangulatát ugyanis a láthatatlanság tapasztalata adja. A tükörben lakó üvegejú borbély alteregóként például olyan identitáskomponensekből áll, amelyek együttese lehetővé teszi a folyamatos átalakulást, lebegést. Itt előtérbe kerül Chagall hatása Déry érzékelési gyakorlataira, a cseppfolyós, elmosódó, álomszerű tapasztalás ugyanis nála jelenik meg először, hogy a más logika és törvényszerűségek mentén működő kiterjesztett valóságfelfogás is.

A szürrealizmus területéről az ekphrasziszokéra evezünk, Balázs Imre József ebben a fejezetben – W. J. T. Mitchellre alapozva – Déry Tibor verstájképeit, ekphrasziszait helyezi el a képbjektum és a befogadó viszonyhálójában. Jelzi itt azt a közöttiséget, ami annak a műfajnak sajátja, ami egyszerre áll ilyen közel mind a kép, mind pedig a szöveg médiumához.

A *Tájkép* című szöveg már kezdő sorában („a betonsík fölött nem repülnek legyek sem madarak”) különös depoetizált láttatással él, ugyanis a hiánnyal jelöli valami jelenlétének a lehetőségét. Teszi mindezt egy a szerző által paradoxnak titulált beszélői pozícióból, hiszen a semleges hangon szólaló sorokat többes szám első személyű sorok követik, a külső és belső szemlélés ambivalens jellege ismét aktuális lesz, akárcsak a kötet legelején tárgyalt turistapozíció esetében.

A kötet zárófejezetében a *Világvárosi Regények* című sorozatba álnéven publikált Déry-szövegeket helyezi középpontba, külön figyelmet szentelve magának a szituációnak, amely szükségszerűvé tette az álnéven publikálást. Balázs Imre József konklúziójában kiemeli, hogy egy olyan időszakról beszélhetünk, amelyben a névvel fémjelzett, vagy a más lapokban való publikálás teljességgel elképzelhetetlen lett volna származása és politikai állásfoglalása miatt. Ennek azonban esztétikai következményei is voltak, óhatatlanul is a ponyvairodalom területére sodorta, aminek következtében a magasirodalom és a zsánerirodalom közös nevezőjénél állomásozik: a szerelmi és a karriertörténeteknél. Ezeknek közös vonása az otthonosság (aminek a távolitottságára is felhívja a figyelmet a szerző), a hétköznapi emberek hétköznapi problémái, így például az anyagi, családi gondok is vagy akár a nyelviség kérdése.

Összefoglalásként kijelenthető, hogy Balázs Imre József kötete egy nagyon precíz kutatómunka terméke, állításai pontosak, megalapozottak és a Déry Tibor életművével foglalkozók számára is újdonsággal szolgálnak, mivel épp az életmű keveset vizsgált szövegei kerülnek a kötet középpontjába. Az egyes nagyobb és azokon belüli kisebb fejezetek jól strukturálják és átláthatóvá teszik a tematikusan elkülöníthető kisebb szövegegységeket. A szerző ezeket egyenként vizsgálva kapcsolódási pontokat is feltár közöttük, így például kiemelkedő szereppel bír a kötetben folyton visszatérő és Déry írásgyakorlatára igen jellemző reflexivitás vagy a szövegek atmoszféráját meghatározó közöttiség-élmény.

Péter Blanka